

Dr VIDEN RANĐELOVIĆ, docent
Poljoprivredni fakultet Beograd—Zemun

LENJINOVA BORBA PROTIV REVIZIONIZMA NA PITANJIMA ZAKONITOSTI RAZVOJA KAPITALIZMA U POLJOPRIVREDI

U sklopu Lenjinova bogatog i raznovrsnog stvaralaštva, rad na pitanjima poljoprivrede i sela zauzima veoma značajno mesto. Lenjin nije mnogo pisao o poljoprivredi i selu ali je pisao u trenucima koji su imali odlučujući značaj za razvoj poljoprivrede sa društveno-ekonomskog i agrarno-političkog stanovišta. Svojim istraživanjima, svojim pogledima i stavovima, Lenjin je obogatio riznicu marksizma dajući odgovore na najznačajnija pitanja agrarne teorije i agrarne politike.

Klasici marksizma, Karl Marks, Fridrih Engels i Karl Kaucki, izučavajući razvoj društva a posebno kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema otkrili su i formulisali osnovne zakonitosti koje vladaju u nastajanju, razvoju i propadanju ovog sistema. Oni su otkrili da opšte zakonitosti koje vladaju u razvoju društva i privrede važe i za poljoprivredu kao oblast materijalne proizvodnje. U poljoprivredi se pod uticajem opšteprivrednog razvoja i razvoja proizvodnih snaga razvija krupna robna proizvodnja i postaje dominantni oblik proizvodnje, i u njoj deluje zakon koncentracije i centralizacije kapitala, odvijaju se procesi diferenciranja među proizvođačima, formiraju se i u poljoprivredi i na selu klase i jača klasna borba i sl.

Međutim, još za života K. Marksa i F. Engelsa javila su se nastojanja da se revidira i opovrgne važnost opštih zakonitosti razvoja društva i privrede a posebno poljoprivrede. Revizionisti marksizma¹, uz pomoć buržoaskih ekonomista i oportunističkih, istakli su tzv.

---

¹ Najznačajniji predstavnici revizionizma i buržoaske ideologije sa kojima je Lenjin polemisao i pobio njihovo učenje bili su: *Eduard Bernštajn* (1850—1932), lider oportunističkog krila nemačke socijaldemokratije i II internacionale. U periodu 1896—1898. objavio u časopisu »Die Neue Zeit« seriju članaka »Problemi socijalizma« koje je zatim izdao kao posebnu knjigu »Pretpostavke socijalizma i zadaci socijaldemokratije« — 1899, gde se otvo-

»agrarno pitanje« čijom su interpretacijom ukazivali na specifičnosti poljoprivrede zbog kojih ona ima i specifične zakone svoga razvoja. Oni su isticali da je poljoprivredna proizvodnja organska, da u njoj nije moguća primena mašina, da je pod jakim uticajem prirodnih faktora, da u njoj deluje »zakon« opadajućeg prinosa zemlje, da je u njoj spor obrt kapitala i izražen sezonski faktor u proizvodnji jer je proces proizvodnje uslovljen biološkim ciklusima reprodukcije, da u njoj ne deluje zakon koncentracije i centralizacije kapitala već zakon dekoncentracije, da u njoj nema prednost krupna proizvodnja nad sitnom, da je selo homogena socio-ekonomska sredina i sl.

U periodu polemike sa revizionistima, Lenjin je u svojim radovima² ustao da »brani« tekovine naučnog marksizma (posebno

---

reno javlja kao revizionist protiv filozofskih, ekonomskih i političkih osnova marksizma.

Eduard David (1863—1930), jedan od lidera desnog krila nemačke socijaldemokratije, po profesiji ekonomist. Glavni ideolog revizionizma na području agrara. Godine 1903. objavio obiman rad »Socijalizam i poljoprivreda« koji je Lenjin nazvao glavnim radom revizionizma u agrarnom pitanju.

Pjotr, Maslov Pavlovič (1867—1946) ruski ekonomist. Posle rascepa u RSDRP prišao menjševicima. U svojim radovima branio principe vulgarne političke ekonomije, a o agrarnom pitanju se izjašnjavao protiv marksističkog učenja o zakonitostima razvitka kapitalizma u poljoprivredi. Svoje stavove izneo je u knjizi »Uslovi razvitka poljoprivrede u Rusiji« koje je Lenjin naročito podvrgao kritici u svojoj studiji »Agrarni program socijaldemokratije u prvoj ruskoj revoluciji 1905—1907. god.« Posle oktobarske revolucije bavio se pedagoškim i naučnim radom. Godine 1929. izabran za stalnog člana Akademije nauka SSSR,

Bulgakov S. N. (1871—1944), buržoaski ruski ekonomist, filozof idealist. Do dvadesetih godina XIX veka pripadao »legalnim marksistima«, a posle revolucije 1905—1907, prišao kadetima. Godine 1900. objavio svoju disertaciju »Kapitalizam u poljoprivredi«. Od 1918. radio kao pravoslavni sveštenik a 1922. bio proteran iz SSSR-a. *Černov V. M. 1876—1952*), jedan od lidera i teoretičara partije esera u Rusiji. Godine 1920. emigrirao iz SSSR-a i pokušao da naučnom socijalizmu suprotstavi reformistički »konstruktivni socijalizam«.

Moris Heht, nemački buržoaski ekonomist i statističar.

Marl Klavki, nemački buržoaski ekonomist.

Fridrih Oto Herc (rođ. 1878), austrijski ekonomist, socijaldemokrat, revizionist.

² Najznačajniji Lenjinovi radovi u kojima je vodio polemiku sa predstavnicima revizionizma jesu:

»*Kapitalizam u poljoprivredi*« članak, 1900. god. Lenjin podvrgava kritici Bulgakova, koji je počeo napad na agrarnu teoriju K. Marksa jednim svojim člankom povodom knjige K. Kauckog »Agrarno pitanje« (1899. god.) od Lenjina veoma pozitivno ocenjene.

»*Marksistički pogledi na agrarno pitanje u Evropi i Rusiji*«. Rad predstavlja program predavanja o agrarnom pitanju i koncept prvog predavanja od ukupno četiri, koje je Lenjin februara 1903. održao na Višoj ruskoj školi društvenih nauka u Parizu otvorenoj 1901. god. Koncept prvog predavanja zapisao je jedan slušalac škole a Lenjin ga je naknadno samo redigovao.

stavove K. Marksa i K. Kauckog) pri čemu je potkrepljivao njihovo učenje i stavove novim argumentima a kod revizionista razotkrivao neistinu, neznanje i nerazumevanje, naučnu neprincipijelnost, reakcionarnu malograđanštinu i apologetsku sadržinu njihove buržoaske ideologije.

Ovde će biti ukazano na neka pitanja i Lenjinove stavove o kojima je on raspravljao sa revizionistima u vezi sa zakonitostima razvoja kapitalizma u poljoprivredi.

1. »Zakon« *opadajućeg prinosa zemlje*. U nemogućnosti da objasni relativno zaostajanje poljoprivrede za opštim privrednim razvojem u procesu razvitka kapitalizma, revizionisti — buržoaski ekonomisti lansirali su tezu da poljoprivreda ima jednu osobenost, odnosno da u njoj deluje »zakon« opadajućeg prinosa zemlje koji je Bulgakov uzeo za osnovu svoje »teorije agrarnog razvitka«. Revizionisti su navodili citate iz dela klasika koji su tobože formulisali ovaj »zakon«, isticali da on »ima univerzalni značaj« da je on »potpuno očevidna istina koja se apsolutno ne može poricati«, koju je dovoljno samo jasno konstatovati« itd. Za Bulgakova je ovaj zakon »jedan od najvažnijih zakona istorije civilizacije«. »Sva istorija XIX veka... s njegovim problemima bogatstva i siromaštva bila bi neshvatljiva bez ovog zakona«.

»Zakon« o opadajućem prinosu zemlje formulisao je 1767. francuski ekonomista Robert Tirgo. Po tom »zakonu« *svako dodatno ulaganje rada i kapitala u zemlji nije praćeno odgovarajućom već manjom količinom dobijenog proizvoda*. Kao argumenat za dokazivanje delovanja ovog zakona revizionisti navode činjenicu da ako ne bi delovao ovakav zakon, onda u cilju povećavanja poljoprivredne proizvodnje ne bi trebalo povećavati oranice, dodatna količina žita bi se mogla da proizvede na ranijoj površini ma kolika ona bila, onda bi se »poljoprivreda cele zemaljske kugle mogla smestiti na jednoj desetini«.

Lenjin je ukazao da ovakav argument u odbrani postojanja »zakona« opadajućeg prinosa zemlje »... predstavlja najbesadržajnije apstrakciju, koja ostavlja po strani ono što je najglavnije: nivo tehnike, stanje proizvodnih snaga«. On je objasnio da sam pojam: »dodatna (ili sukcesivna) ulaganja rada i kapitala« pretpostavlja

---

»Agrarno pitanje i kritičari Marksa«, prve četiri glave ovog rada Lenjin je napisao od juna do septembra 1901. i objavio u časopisu »Zarja« br. 2—3, decembra 1901. Glave V i IX prvi put su objavljene u časopisu »Obrazovanje«, br. 2 februara 1906. U Petrogradu 1908. prvi put objavljeno svih IX glava sa dodatkom još dve, X i XI, dok je poslednja, XII glava, prvi put bila objavljena 1908. u zborniku »Tekuščaja žiznj«.

»Agrarni program socijaldemokratije u prvoj ruskoj revoluciji 1905 — 1907. god.« Rad je napisan u novembru-decembru 1907. Godine 1908. rad je dat u štampu ali ga je policija u štampariji konfiskovala i uništila, osim jednog primerka u kome je nedostajalo nekoliko poslednjih stranica. Rad je kao knjiga prvi put štampan tek 1917. u Petrogradu u izdanju »Žiznj i znanije«.

promenu načina proizvodnje, tj. izmenu u tehnici i tehnologiji proizvodnje i istakao: »Da se u znatnijim razmerama poveća količina kapitala koja se ulaže u zemlju, treba pronaći nove mašine, nove sisteme ratarstva, nove načine gajenja stoke, prevoza proizvoda itd. itd.«³

Lenjin i sam ističe da se u relativno malim razmerama mogu vršiti i vrše se »dodatna ulaganja rada i kapitala« i na bazi nepromenljivog nivoa tehnike i da je u takvim slučajevima primenljiv do izvesne mere »zakon« opadajućeg prinosa zemlje ali u tom smislu što nepromenljivo stanje tehnike predstavlja uske okvire dodatnim ulaganjima rada i kapitala. U ovakvim uslovima umesto univerzalnog zakona dobijamo relativan »zakon«, toliko relativan da se ni o kakvom »zakonu«, pogotovu o nekakvoj posebnoj osobenosti poljoprivrede ne može ni govoriti.

Lenjin je upozorio da i u industriji — mlinarskoj i metalno-prerađivačkoj — takođe kao tendencija može da se ispolji »delovanje« »zakona opadajućeg prinosa« u uslovima nepromenjenog načina proizvodnje i nerazvijenih proizvodnih snaga.

U razvoju društva i proizvodnje uopšte a posebno u proizvodnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, revizionisti preneglašavaju značaj prirodnih sila i ljudskog rada a umanjuju značaj sredstava za proizvodnju, posebno mašina, podržavajući Struvea i Tugana-Baranovskog koji su isticali ideju »da čovek ne radi pomoću mašine, nego mašina uz pomoć čoveka«. Međutim, zamena prirodnih sila čovekovim radom u proizvodnji je, tako reći, nemoguća. I u industriji i u poljoprivredi čovek može da se koristi dejstvom prirodnih sila i olakša sebi njihovo korišćenje pomoću mašina i oruđa.

Buržoaski ekonomisti primećuju da se poljoprivreda razvija, da se u njoj razvijaju proizvodne snage, da su sve više prisutni elementi tehničkog progressa ali oni ne shvataju to kao nužnu zakonitost u kontekstu opšteg razvoja, i zaključuju: »... mi nipošto ne tvrdimo da se teškoća u proizvodnji hrane neprekidno povećava i ne poričemo napredak poljoprivrede: tvrditi prvo i poricati drugo značilo bi ići protiv očiglednosti. Nesumnjivo je da ta teškoća ne ide neprekidno, razvitak ide cik-cak. Agronomska otkrića, tehnička usavršavanja pretvaraju neplodnu zemlju u plodnu, privremeno otklanjanju tendenciju koja je istaknuta u zakonu opadajućeg prinosa zemlje«. (Bulgakov)

Lenjin je doveo u sumnju ispravnost jednog ovakvog zaključka revizionista i podsmešljivo odgovorio: »Tehnički progres je, privremena' tendencija a 'Zakon' opadajućeg prinosa zemlje tj. umanjujuća (pa i to ne uvek) produktivnost dodatnih ulaganja kapitala na bazi nepromenjene tehnike ima univerzalni značaj! To je potpuno

³ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd. 1960 god., knj. 6 »Agrarno pitanje i kritičari Marksa«, str. 31.

isto što i reći: zadržavanje vozova na stanicama predstavlja univerzalni zakon parnog transporta, a kretanje vozova između stanica — privremenu tendenciju koja paraliziše dejstvo univerzalnog zakona stajanja.«⁴

Međutim, ... celokupna istorija XIX veka masovnim podacima iz najrazličitijih zemalja nepobitno dokazuje da je ‚univerzalni zakon‘ opadajućeg prinosa potpuno ‚paralisan‘ tendencijom tehničkog progresa...«⁵ Podaci o izmeni socio-ekonomske strukture stanovništva pokazuju da se poljoprivredno stanovništvo stalno smanjuje relativno i apsolutno (Pruska, Francuska, Nemačka, Amerika, Rusija) a da se istovremeno povećava količina poljoprivrednih proizvoda za sve veći broj ukupnog stanovništva. Intenzifikacijom poljoprivredne proizvodnje, kroz sve veće ulaganje kapitala, zemljište kao sredstvo za proizvodnju gubi relativan značaj u sklopu ostalih faktora proizvodnje. Pokazalo se da razvoj poljoprivrede i porast poljoprivredne proizvodnje nisu prevashodno opredeljeni konzervativnošću organskih sila prirode i prirodnih faktora⁶ već razvojem proizvodnih snaga, dostignućima poljoprivredne tehnike, tehnologije i nauke.

Utvrdivši metodološku i teoretsku neosnovanost »zakona« o opadajućem prinosu zemlje Lenjin, raspravljajući o ovom pitanju sa revizionistima marksizma, zaključuje: „Dakle, zakon opadajućeg prinosa zemlje‘ uopšte nije primenljiv u onim slučajevima kad tehnika napreduje, kad se način proizvodnje menja; on ima samo veoma relativnu i uslovnu primenu u onim slučajevima kad tehnika ostaje nepromenljiva. Zato ni Marks ni marksisti i ne govore o tom ‚zakonu‘, već o njemu galame samo predstavnici buržoaske nauke, kao Brentano, koji nikako ne mogu da se oslobode predrasuda stare političke ekonomije s njenim apstraktnim, večnim i prirodnim zakonima.«⁷

2. *Primena mašina u poljoprivredi.* Pitanje primene mašina i mehanizacije poljoprivredne proizvodnje koje je u vezi sa pitanjem prednosti krupne proizvodnje u odnosu na sitnu u poljoprivredi i delovanja zakona koncentracije i centralizacije kapitala u ovoj oblasti često je služilo kao povod revizionistima za napad na stavove i učenje marksista. Kritičari marksizma (u ovom pitanju naročito:

⁴ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd., 1960. god. knj. 6 »Agarno pitanje i kritičari Marksa«, str. 33—34.

⁵ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd., 1960. god. knj. 6 »Agarno pitanje i kritičari Marksa«, str. 35.

⁶ Polazeći od ovakvog shvatanja »zakona« o opadajućem prinosu je vešto iskoristio engleski vulgarni ekonomista Tomas Maltus (1766—1834) objašnjavajući da siromaštvo masa u kapitalizmu potiče od nedovoljne proizvodne snage zemljišta zbog čega poljoprivreda nije u mogućnosti da obezbeđuje prehrambene proizvode stanovništvu koje se brzo povećava.

⁷ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd., 1960. god. knj. 6. »Agarno pitanje i kritičari Marksa« str. 33.

Bulgakov, Herc,⁸ Černov, David) isticali su da primena mašina u poljoprivredi nailazi na veće teškoće u odnosu na industriju. »... Za poljoprivredu je karakteristično gospodstvo prirode u procesu proizvodnje, zavisnost čovekove volje« (Bulgakov, I-43) ... »umesto nesigurnog i netačnog čovekovog rada ona ‚mašina u industriji‘ s matematičkom tačnošću izvršava kako mikrometričke tako i džinovske radove. Mašina ne može da uradi ništa slično (?) u pogledu proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, jer se sve do sada taj radni instrument ne nalazi u rukama čoveka već majke-prirode«...

Ovakve stavove Bulgakova Lenjin definiše kao šuplje fraze ističući da ... »svako zna da parni plug, sejalice, vršalice itd. daju mnogo ‚sigurniji i tačniji‘ rad, i prema tome reći ‚ništa slično‘ — znači reći glupost!«

Da bi umanjio, npr., značaj i mogućnost primene parnog pluga u poljoprivredi, Bulgakov je isticao »da je za oranje parnim plugom potrebno specijalno zemljište i imanje vrlo velikih razmera«. I dok Bulgakov iznosi ovakve tvrdnje, Kaucki podacima pokazuje da je u Engleskoj 1867. god. parni plug upotrebljavalo samo 135 imanja a 1871. god. bilo ih je u upotrebi više od 2 000 a u Nemačkoj se broj gazdinstava koja su upotrebljavala parni plug popeo između 1882. i 1895. godine sa 836 na 1 696.

Bulgakov nastoji da dokaže da je marksistički stav i »Marksova ‚konstrukcija‘ o bržem porastu postojanog kapitala u poređenju s promenljivim kapitalom neprimenljiva na poljoprivredu« i da je sve veći utrošak radne snage faktor porasta produktivnosti rada u poljoprivredi. Ovakvu svoju tezu Bulgakov nastoji da potkrepi podacima — proračunima F. Bencinga⁹ o potrebi u ljudskom radu pri organizovanju poljoprivredne proizvodnje u raznim sistemima: tropoljnom, norfolkskom, u sistemu plodoreda sa znatnom proizvodnjom šećerne repe i sl. Međutim, pravilno protumačeni podaci Bencinga pokazuju upravo obrnutu pojavu. Oni upućuju na zaključak da pri uvođenju savremenijih plodoreda, u cilju porasta produktivnosti rada, u poljoprivredi nužno mora da raste postojani kapital u odnosu na promenljivi.

Podaci Bencinga ukazuju da gazdinstva koja se koriste svim važnijim mašinama, uključujući i parni plug i poljoprivrednu žetelicu, u odnosu na ona koja vode gazdinstva bez mašina, ostvaruju preko četrdeset puta veći čist prihod, pri uslovima kad gazdinstva imaju isti sistem organizovanja proizvodnje.

Primena mašina u poljoprivredi i njihova veća upotreba u krupnim gazdinstvima istovremeno potvrđuje i marksističko gledište o prednosti krupne proizvodnje nad sitnom. Herc pokušava da

⁸ Herc: »Die agrarische Fragen im Verhältniss zum Socialismus«, Wien 1899 (Agrarna pitanja u odnosu prema socijalizmu).

⁹ Franc Bencing: »Uticađ poljoprivrednih mašina na narodnu i privatnu pivredu«, Breslau 1897. god.

ospori i ovu istinu, optužujući Kauckog koji govori o prednosti krupne proizvodnje u pogledu upotrebe mašina, ističući činjenicu da sitna gazdinstva pomoću zadruga mogu isto tako da se koriste krupnim mašinama. David navodi podatke da je upotreba mašina »široko rasprostranjena u istim gazdinstvima i da veoma brzo raste... da se i na sejalicu često nailazi čak i u vrlo sitnim gazdinstvima. Ista stvar je i sa kosačicama i drugim mašinama.« Međutim, pri analizi podataka David uzima apsolutne cifre o broju gazdinstava koja su upotrebljavala mašine a ne procentualni odnos ovih gazdinstava u odnosu na ukupan broj gazdinstava date grupe. Podaci nemačkog popisa poljoprivrednih gazdinstava od 14. juna 1895. godine pokazuju da je samo 0,01% gazdinstava veličine poseda do 2 ha upotrebljavalo sejačice ali je zato 50,14% gazdinstava veličine poseda preko 100 ha, upotrebljavalo sejačicu.¹⁰

Kritičari marksizma, revizionisti, ističu i tezu da primena mašina u poljoprivredi dovodi u težak položaj poljoprivredno stanovništvo, odnosno poljoprivredne radnike jer ih ostavlja bez posla, uslovljava i ubrzava proces migracije stanovništva na relaciji poljoprivreda — nepoljoprivredne delatnosti, vodi depopulaciju sela i sl. Međutim, oni kao da ne znaju da je proces migracije stanovništva iz poljoprivrede pozitivan proces sa gledišta razvoja poljoprivrede i zakonita pojava u procesu ukupnog privrednog razvoja svake zemlje, a »to konzervativno prijateljstvo prema radnicima nije ništa drugo nego reakcionarna utopija...«.

Revizionisti nisu primećivali da korišćenje mašina u poljoprivredi izbacuje iz upotrebe radnu stoku koja je uglavnom predstavljala osnovni izvor vučne snage a oranične površine koje su korišćene za obezbeđivanje hrane za stoku mogle su da budu upotrebene za proizvodnju ljudske hrane u cilju poboljšanja ishrane radnika, koje je Bulgakov tako plašio »smanjivanjem prirodnih dobara«, »žitnim pitanjem« itd.

Iako su revizionisti osporavali primenu mašina i mehanizaciju u poljoprivredi, sa razvojem privrede, sa razvojem i prodorom kapitalizma u poljoprivredi, mašine su, kako su pokazivali podaci, nalazile sve veću primenu i vršile pozitivan uticaj na razvoj poljoprivredne proizvodnje. Međutim, u periodu kada se vodila polemika o upotrebi mašina u poljoprivredi, njihova primena je ipak bila sporadična. Na ovu činjenicu ukazao je Oto Pringshajm¹¹ jednom tačnom napomenom, »... današnja poljoprivreda — po opštem nivou njene tehnike, pa možda i ekonomike — bliža je onom stadijumu razvitka industrije koju je Marks nazvao 'manufaktura'. Preovlađivanje ručnog rada i proste kooperacije, sporadična primena mašina,

¹⁰ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd., 1960. god. knj. 6. »Agarno pitanje i kritičari Marksa«, str. 56 — tabela.

¹¹ Dr Oto Pringshajm: »Poljoprivredna manufaktura i elektrificirana poljoprivreda«, Braunov arhiv — prevod.

relativno male razmere proizvodnje (ako računamo, na primer, po količini proizvoda koje godišnje proda jedno preduzeće), relativno mali, u većini slučajeva, obim tržišta, veza krupne proizvodnje sa sitnom (pri čemu poslednja, kao i zanatlije u svome odnosu prema krupnom sopstveniku manufakture, isporučuje radnu snagu prvoj, — ili prava otkupljuje ‚polufabrikate‘ od druge, na primer, krupni kapitalisti kupuju šećernu repu, stoku itd. od sitnih) — svi ti znaci stvarno pokazuju da poljoprivreda još nije dostigla stupanj prave ‚krupne mašinske industrije‘, u Marksovom smislu. U poljoprivredi još ne postoji ‚sistem mašina‘ povezanih u jedan proizvodni mehanizam«. ¹²

Međutim, upoređivanje između industrije i poljoprivrede u pogledu mehanizacije radnih procesa ne treba preuveličavati. Krupna mašinska industrija u poljoprivredi za dugo neće imati ona obeležja koja ima u industriji. U manufakturi je krupna industrijska proizvodnja preovladala i pokazala sve prednosti nad sitnom ali je te prednosti sitni industrijalac dugo pokušavao da parališe produžavanjem radnog dana, smanjivanjem potreba i sl. što je u još većoj meri karakteristično za zanatliju kao i sitnog seljaka.

Kritičari marksizma u nastojanjima da umanje značaj mašina u poljoprivredi, zaboravili su, a možda i namerno nisu želeli, da istaknu novi tehnički prevrat u poljoprivredi koji priprema elektrotehnika. Pringshajm je tačno i s pravom primećivao i istakao »Pisci koji su, kao Herc, raspravljali o konkurenciji između sitne i krupne proizvodnje u poljoprivredi, ignorišući pri tome ulogu elektrotehničke, moraće iznova da počnu svoje istraživanje«. ¹³ On je ukazao na perspektivu poljoprivrede sa gledišta mehanizacije proizvodnje koju joj otvara pronalazak elektromotora. »Zamena većeg dela zaprega elektromotorima« — »znači mogućnost sistema mašina u poljoprivredi... Što nije mogla da učini snaga pare, to će sigurno postići elektrotehnika, a naime: pretvaranje poljoprivrede iz stare manufakture u modernu krupnu proizvodnju«. ¹⁴

Savremeni razvitak poljoprivrede potpuno je demantovao tvrdnje revizionista da je u poljoprivredi nemoguća ili ograničena upotreba mašina. Pronalaskom motora sa unutrašnjim sagorevanjem i konstruisanjem na bazi njega traktora kao vučne i pogonske mašine, stvoren je sistem mašina i u poljoprivredi čime je i u ovoj oblasti počela industrijska revolucija. Danas je najveći deo radnih procesa u najvažnijim linijama poljoprivredne proizvodnje mehanizovan. Mašine su postale važan faktor savremene tehnologije poljoprivredne proizvodnje, porasta produktivnosti rada a samim tim i dohotka poljoprivrednih proizvođača.

¹² V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd., 1960. god. knj. 6. »Agnarno pitanje i kritičari Marksa«, str. 61.

¹³ Isto, str. 62.

¹⁴ Isto, str. 64.

3. *Krupno i sitno gazdinstvo, krupna i sitna proizvodnja u poljoprivredi.*— Ovo pitanje je dobilo neobično važno mesto u polemici vođenoj između marksista i teoretičara buržoaske orijentacije — revizionista u oblasti agrarne teorije. Spor oko toga koja gazdinstva i koji oblici proizvodnje imaju prednost u poljoprivredi nastao još za života K. Marksa ali se on naročito zaoštrio posle njegove smrti.

Buržoaski ekonomisti su dokazivali da u poljoprivredi umesto zakona koncentracije i centralizacije, o kome je govorio K. Marks, deluje zakon decentralizacije, i isticali »teoriju o stabilnosti« sitnih gazdinstava i sitne proizvodnje, kao i njihovu prednost¹⁵ nad krupnom. Bulgakov naglašava da je u poljoprivredi očigledna „tendencija decentralizacije«. David govori o životnoj sposobnosti sitne proizvodnje u poljoprivredi i o tome kako je ona celishodnija od krupne. Sitni seljak kao vlasnik i organizator proizvodnje je: vredniji, marljiviji, štedljiviji (»Trudi se ne za usta već za džep«), on ostvaruje veće prinose i veći dohodak. Otuda je po njemu »jedan od prvih, nasušnih zadataka« u oblasti poljoprivrede transformacija krupne proizvodnje u sitnu seljačku. Klavki ističe: »Činjenica je da sitni seljaci žive vrlo štedljivo(!) i da mnogo štošta prodaju, da otkidaju, tako reći od usta«.

Teoretske postavke po pitanju krupne i sitne proizvodnje u poljoprivredi Lenjin je uglavnom dao još u svojim radovima 90-ih godina XIX veka polemišući sa liberalnim narodnjacima Rusije, gde je objasnio tehničke i društveno-ekonomske prednosti i preimućstva krupne proizvodnje nad sitnom.

Pri analizi krupne i sitne proizvodnje u poljoprivredi, Lenjin je otkrivao i ukazivao na metodološke greške koje čine buržoaski ekonomisti u nastojanjima da po svaku cenu dokažu prednost sitnog gazdinstva i sitne proizvodnje nad krupnom.

¹⁵ »Kritičari« marksizma-revizionisti za dokazivanje prednosti sitnih gazdinstava i sitne proizvodnje nad krupnom koristili su razna statistička i sopstvena istraživanja. Najznačajnija od njih su:

— Anketa Morisa Hehta, koji je 1895 god. anketirao tri bademska sela veličine poseda 1—3 ha, koja su bila udaljena od grada Karlsrue 4—14 km. Na bazi ove ankete M. Heht je napisao monografiju: »Procvat naprednih današnjih sitnih gazdinstava« — Primer Badena.

— Istraživanja Auhagena, koji je upoređivao 2 gazdinstva veličine poseda 4,6 i 26,5 ha u Hanoveru.

— Istraživanja Karla Klavkija u Istočnoj Pruskoj gde je istraživao, analizirao i upoređivao 12 gazdinstava (4 krupna, 4 srednja i 4 malih razmera) i na osnovu toga napisao monografiju: »O konkurentskoj sposobnosti sitnih poljoprivrednih gazdinstava« (Tilovi poljoprivredni godišnjaci — 1899 god., sveska 3 i 4.

— Badenska anketa o seljačkom gazdinstvu, kojom je bilo obuhvaćeno 37 tipičnih opština, gde je anketirano 31 krupno gazdinstvo, 21 srednje, 18 sitnih i 17 nadničarskih gazdinstava i analizirani njihovi budžeti.

— Podaci nemačke poljoprivredne statistike za 1882 i 1895 god.

— Podaci statistike Danske za 1873, 1885 i 1895. god.

— Poljoprivredni popisi u SAD, 1900 i 1910 god. i dr.

— Pri analizi dohotka gazdinstava, a on je najvažniji pokazatelj njihove ekonomske snage, buržoaski ekonomisti su upoređujući prihode i rashode raznih kategorija gazdinstava zaključivali da je prosečna čista dobit najveća kod srednjih, zatim sitnih pa tek onda krupnih gazdinstava. Međutim, već pri utvrđivanju dohotka buržoaski ekonomisti su rad u sitnim gazdinstvima, koji se ne plaća, cenili vrlo jeftino, ne uzimajući u obzir nizak nivo potrošnje te su ova gazdinstva jedino i zato bila rentabilna. Svestranijom analizom podataka o dohotku i čistoj dobiti u pojedinim kategorijama gazdinstava Lenjin zaključuje: »Sitni seljak, dakle, u bukvalnom smislu reći jedva vezuje kraj s krajem, i to samo zahvaljujući smanjenju potrošnje«. ¹⁶ . . . »Čista dobit' ne samo sitnog nego čak i srednjeg seljaka najčistija je fikcija kojom mogu da operišu samo najčistiji buržuji, kao Heht i Klavki, ili najčistiji Vorošilovi, kao što su naši kritičari«. Analiza ishrane stanovništva u pojedinim kategorijama gazdinstava ukazuje da se sitni seljak ne hrani i ne odeva ništa bolje od nadničara. On troši meso, npr., jedan i po puta manje od srednjeg a gotovo dva puta manje od krupnog seljaka.

— Lenjin je ukazao na suštinski karakter i razlike između krupnih i sitnih gazdinstava, krupne i sitne proizvodnje u poljoprivredi. O veličini gazdinstava i karakteru proizvodnje ne može se suditi samo na bazi veličine poseda, naročito u uslovima intenzivne proizvodnje, gde se sitna gazdinstva po površini pretvaraju u krupna po obimu ulaganja, obimu proizvodnje i naročito dohotku koji se ostvaruje na njima. Izražavajući veličinu gazdinstva samo veličinom poseda, buržoaski ekonomisti su na bazi podataka Badenske ankete zaključivali da i u gazdinstvima veličine poseda 1—3 ha, (udaljenih 4—14 km od grada Karlsrue) »... seljaci žive vrlo bogato i kulturno, sakupljajući sa zemlje vrlo visoke prinose« i govorili o »procvatu naprednih današnjih sitnih gazdinstava«. Revizionisti nisu shvatili da su ova gazdinstva sitna samo po veličini poseda a da su ona inače u najvećoj meri robno-novčana, u pogledu strukture proizvodnje specijalizovana, da se koriste najamnom radnom snagom, da zapošljavaju svoje članove van gazdinstva i sl. Proizvodnja je na njima intenzivna jer kupuju stajsko đubrivo iz konjušnica susednog grada, upotrebljavaju mineralna đubriva i sl.

Grupisanjem farmi američke poljoprivrede, npr., prema veličini poseda, zapaža se da sa porastom veličine farmi opada intenzivnost proizvodnje jer su na manjim farmama relativno veći izdaci po 1 ha za najamni rad, đubrivo i sl. no kod većih po površini. Međutim, kad se farme grupišu prema vrednosti proizvodnje, onda se zapaža da one veće po površini daju veći obim proizvodnje, imaju veće izdatke za najamnu radnu snagu, mineralna đubriva, mašine, stoku i sl. po jedinici površine.

Krupna proizvodnja je otuda ona koja se organizuje uz pomoć krupnih i savremenih sredstava za proizvodnju, gde se koriste na-

¹⁶ Isto, str. 103. i 104.

učna organizacija rada, upravljanja i rukovođenja i sva dostignuća poljoprivredne nauke.

Lenjin je ukazao i na tehničko-tehnološke i društveno-ekonomske prednosti krupnih gazdinstava i krupne proizvodnje nad sitnom. Navodeći podatke da kod sitnih gazdinstava: nema drenaže, da se zemlja ne ore duboko, da nema dovoljno hrane za stoku te se ista loše hrani i neguje, nema dovoljno stajnjaka, da se ostvaruju niski prinosi i sl., on podrugljivo zaključuje: »Prednost' sitne proizvodnje sastoji se, dakle, u tome što ona pljačkaški postupa i sa zemljom (manje đubriva) i sa stokom (slabija hrana)«. Na drugoj strani Lenjin ističe prednosti krupnih gazdinstava navodeći da ona: u većoj meri vrše klasifikaciju zemljišta, upotrebljavaju mineralna đubriva, koncentrovano stočnu hranu, imaju bolji plodored, imaju više i raznovrsnije mašine i sl. Ona imaju prednosti i pri nabavci sredstava za proizvodnju, racionalnije se koriste sredstvima i kadrom, pod povoljnijim uslovima dobijaju kredite i realizuju svoje proizvode.

— Braneći sitnu proizvodnju revizionisti ističu da sitna gazdinstva drže na jedinici površine neuporedivo više stoke nego krupna. Otuda ona tobože imaju više stajnjaka i bolje đubre zemlju a »stajsko đubrivo je duša poljoprivrede« — ističe David. Zahvaljujući marljivosti sitnih poljoprivrednika, i uslovi držanja stoke su, po revizionistima, bolji na sitnom nego na krupnom gazdinstvu. Koristeći se Drakslеровим materijalima iz jednog »poljoprivrednog statističkog istraživanja« kojim je u provinciji Hanover ispitivano 25 naselja (22 sela i 3 veleposeda), Lenjin je demantovao ovakve postavke i tvrdnje revizionista. Podaci o živoj meri stoke pokazivali su da je kvalitet stoke znatno bolji kod krupnijih gazdinstava, da su bolji uslovi držanja stoke na njima (hrana, staje, nega i sl.), da sitna — poluproleterska gazdinstva u ogromnoj većini nemaju radne stoke, da veći broj sitnih gazdinstava upotrebljava krave kao radnu stoku.

— Revizionisti su se, kao veoma jakim argumentom za dokazivanje vitalnosti, stabilnosti i perspektive sitnih gazdinstava i sitne proizvodnje, koristili podacima o povećanju broja sitnih i srednjih gazdinstava u poljoprivredama nekih zemalja (Nemačka, Danska — po Davidu »idealna zemlja poljoprivrednih zadruga«). Međutim, porast broja najsitnijih gazdinstava upravo je govorio o porastu bede i proletarizaciji sela jer ogromna većina gazdinstava veličine poseda do 2 ha — npr. u Nemačkoj — nije mogla da živi samo od poljoprivrede već od zarade van gazdinstava, tj. od najamnog rada. Od ukupnog broja gazdinstava veličine poseda do 2 ha, 50,3% je imalo stalno zaposlenje van gazdinstva. I porast broja srednjih gazdinstava ukazivao je na porast nemaštine i nazadovanja poljoprivrede. U najvećem broju ovih gazdinstava pogoršavali su se uslovi gazdovanja. Povećavala se upotreba krava za poljske radove, smanjivao se broj konja, pogoršavalo se držanje stoke, pogoršavala se ishrana i životni standard zemljoradnika uopšte i sl. Neznatno sma-

njivanje udela krupnih gazdinstava u ukupnom broju gazdinstava i ukupnoj površini koju su ona posedovala nije govorilo o potiskivanju krupnih gazdinstava od sitnih, već o intenzifikaciji proizvodnje na krupnim gazdinstvima koja su smanjivala posede oslobađajući se udaljenijih parcela.

Razvoj poljoprivrede, razvoj kapitalizma i proizvodnih snaga u njoj potpuno su potvrdili ispravnost Lenjinove interpretacije o krupnoj i sitnoj proizvodnji u poljoprivredi. Posle Lenjinova rada »Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi« malo ko je govorio o prednostima sitne proizvodnje nad krupnom. U savremenim uslovima, krupna proizvodnja je i u poljoprivredi postala dominantna. Sitna gazdinstva su postala uzak okvir za organizovanje proizvodnje na savremenim osnovama. U zemljama gde postoje, čak i kada ih država putem raznih subvencija pomaže, ona se teško održavaju ili egzistiraju samo preko raznih oblika saradnje sa krupnim gazdinstvima.

4. *Lenjin o zakonitostima i formama razvoja kapitalizma i kapitalističkog načina proizvodnje u poljoprivredi.* — Usled relativnog zaostajanja poljoprivrede, u uslovima kapitalizma, za opštim privrednim razvojem, proglašavajući tehničko-tehnološke i organizacione karakteristike poljoprivrede kao nekakve njene »specifičnosti«, buržoaski ekonomisti i revizionisti su nastojali da dokažu da je nemoguć kapitalistički razvoj poljoprivrede. Međutim, posle smrti K. Marksa i F. Engelsa kapitalizam je beležio novu ekspanziju u svome razvoju pri čemu se i poljoprivreda u sve većoj meri uvlačila u orbitu kapitalističkog razvoja. Izučavajući karakter agrarnih odnosa u Rusiji, analizirajući veoma bogat materijal o agrarnim odnosima u Nemačkoj, Danskoj, SAD i nekim drugim zemljama¹⁷, Lenjin je ne samo potkrepljivao činjenicama relativno brz razvoj kapitalizma u poljoprivredi već je ukazivao i na zakonitosti, puteve razvoja kapitalizma, forme preko kojih se manifestuje njegov razvoj u oblasti poljoprivrede.

¹⁷ Najznačajniji radovi u kojima je Lenjin obrađivao razvoj kapitalizma u poljoprivredi jesu: »Razvitak kapitalizma u Rusiji« i »Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi«. Rad na knjizi »Razvitak kapitalizma u Rusiji« Lenjin je počeo u januaru 1896. dok je bio u zatvoru u Petrogradu. Rad je štampan 1899. i predstavlja veliko naučno delo o privrednom razvoju Rusije a po mnogim pitanjima i produžetak Marksovog »Kapitala«. Rad »Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi« (1914—1915) Lenjin je počeo pripremati 1910. Rad je bio zamišljen u tri izdanja ali je Lenjin uspeo da napiše i publikuje samo jedno, u kome je obradio razvoj kapitalizma u poljoprivredi SAD. Neposredni povod za pisanje ovog rada bio je članak Himerov (Suhanov) »Iz zaključaka poslednjeg cenzusa poljoprivrede u SAD« — časopis »Zaveti«, 1913. god. SAD su bile najrazvijenija zemlja modernog kapitalizma, u njima su vladali veoma raznovrsni prirodni i istorijski uslovi, one su raspolagale obiljem podataka jer je svakih 10 god. vršen popis stanovništva (»cenzus«), kao i popisi industrijskih i poljoprivrednih preduzeća.

— Lenjin je najpre isticao da opšte zakonitosti u razvoju društva, koje su otkrili klasici, važe i za poljoprivredu. »Marksova teorija o razvitku kapitalističkog načina proizvodnje odnosi se na zemljoradnju kao i na industriju. Ne smeju se brkati osnovne crte kapitalizma i razni njegovi oblici u zemljoradnji i industriji.«¹⁸

On je dalje ukazao u kojim i kakvim društveno-ekonomskim uslovima počinje i razvija se kapitalizam u poljoprivredi. Osnovni faktori koji uslovljavaju razvoj kapitalizma u poljoprivredi i na selu jesu: razvoj robne proizvodnje i pojava najamnog rada. Pojava i razvoj robne proizvodnje uslovljeni su opštim razvojem privrede i nepoljoprivrednih delatnosti, odnosno porastom nepoljoprivrednog stanovništva koje povećava tražnju za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima i širi unutrašnje tržište za razvoj poljoprivrede.

Međutim, Lenjin ističe da se robna proizvodnja u poljoprivredi razvija na svojevrstan način. »Porast robne proizvodnje i razvitak najamnog rada u zemljoradnji odvija se u drukčijem obliku nego u industriji, usled čega može da izgleda kako je Marksova teorija tu pogrešno primenjena, ali, potrebno je znati u kakvom obliku zemljoradnja postaje kapitalistička.«¹⁸

Objašnjavajući tok toga procesa on piše: »Sam proces stvaranja tržišne zemljoradnje ne odvija se sasvim isto kao u fabričkoj industriji: u industriji se to odvija u jednostavnom i direktnom obliku, dok u zemljoradnji vidimo drugo: tamo preovlađuje mešanje tržišne i netrižne zemljoradnje. Tu se sjedinjuju različiti oblici. U svakom određenom području na tržište se, uglavnom, iznosi jedan, bilo koji, proizvod. Proizvodnja spahije a naročito seljaka, s jedne strane je robna, dok sa druge — ona zadržava svoj karakter proizvodnje za sopstvenu potrošnju.«¹⁹

Usled ovakve karakteristike razvoja robne proizvodnje u poljoprivredi u njoj se duže zadržavaju ostaci sitne robne i autarhične prirodne proizvodnje. U procesu transformacije sitne robne proizvodnje u krupnu, robni proizvođači ne podležu odmah zakonima robne proizvodnje i tržišta, kakav je slučaj sa ostalim privrednim oblastima. Usled ovoga su forme trgovačke zemljoradnje u raznim regionima različite a proces kapitalizacije poljoprivrede relativno je spor.

— Kapitalizam se i u poljoprivredi razvija na ruševinama starog sistema, feudalizma. Lenjin je ukazao na načine razrešavanja feudalnih odnosa u poljoprivredi koji otvaraju mogućnost kapitalističkog razvoja poljoprivrede. Govoreći o tipovima buržoaske agrarne revolucije, Lenjin je istakao da u osnovi postoje dva puta kapitalističkog načina razvoja poljoprivrede, i to: »pruski« (spori put) i »američki« (ili brzi put). »Ta dva puta objektivno-mogućeg buržo-

¹⁸ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd. 1960. god. knj. 4. »Marksiistički pogledi na agrarno pitanje u Evropi i Rusiji«, str. 8.

¹⁹ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd. 1960. god. knj. 4. »Marksiistički pogledi na agrarno pitanje u Evropi i Rusiji«, str. 9.

askog razvitka mi bismo nazvali put pruskog i put američkog tipa. U prvom slučaju feudalno-spahijsko gazdinstvo polako prerasta u buržoasko, junkersko, osuđujući seljake na decenije najteže eksproprijacije i podložnost, izdvajajući neznatnu manjinu »grosbauera« (»krupnih seljaka«). U drugom slučaju spahijskog gazdinstva nema, ili ga je razbila revolucija, koja konfiskuje i deli feudalna imanja. U takvom slučaju seljak preovlađuje, postojeći isključivo agent zemljoradnje i evoluirajući u kapitalističkog farmera.«²⁰

Sporni put razvoja kapitalizma u poljoprivredi bio je karakterističan za Prusku, po čemu je i dobio naziv, kao i za neke zemlje Srednje Evrope. Feudalni posedi su se ovde lagano pretvarali u kapitalistička gazdinstva tipa latifundije. Seljaci su se prilagođavali kapitalističkom načinu proizvodnje pretvarajući se u najamne radnike sa malo zemlje ili bez nje a poljoprivreda je u tim državama relativno dugo zadržala feudalni karakter i ekstenzivan način privređivanja.

Brzi, »američki« put razrešavanja feudalnih odnosa u poljoprivredi bio je karakterističan za zemlje u kojima je izvršeno radikalno-revolucionarno oslobađanje seljaka od feudalnih obaveza. Seljaci-kmetovi najčešće su dobijali zemlju od feudalaca bez plaćanja nadoknade. Otuda su oni sredstva ulagali za kupovinu oruđa za rad i za razvoj gazdinstva. Ovakvim putem razrešavani su feudalni odnosi pre svega u Francuskoj, zatim Engleskoj i nekim drugim zemljama. SAD se ovde ubrajaju zbog toga što je zemljište u toj zemlji, naročito u nekim njenim područjima, deljeno besplatno i slobodno, tako da se može reći da feudalizma u klasičnom smislu tu nije ni bilo.

— Sa razvojem privrede u razvijenim kapitalističkim zemljama, robna proizvodnja i u poljoprivredi je sve više postajala preovlađujući način proizvodnje. Sve veći broj gazdinstava-proizvođača uključivao se u tržište i robno-novčane odnose a time i u vladajući kapitalistički način proizvodnje.

Sa razvojem poljoprivrede i kapitalizma u njoj je poljoprivredna proizvodnja poprimila karakter intenzivne proizvodnje. Sitna gazdinstva po površini prerastala su u krupna po obimu ulaganja kapitala i vrednosti proizvodnje koja se na njima ostvarivala. Rasla je primena mašina u poljoprivredi na kapitalistički način, upotreba mineralnih đubriva, poboljšavao se rasni sastav stoke i sl., što je imalo za posledicu porast nivoa tehnologije u proizvodnji, porast ukupne proizvodnje i po jedinici kapaciteta. Porast ukupnih ulaganja u poljoprivredi i porast ulaganja po gazdinstvu i jedinici kapaciteta potvrđivali su delovanje zakona koncentracije — akumulacije kapitala i u poljoprivredi.

²⁰ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd. 1960. god., knj. 6. »Agrarni program socijaldemokratije u prvoj ruskoj revoluciji 1905—1907« str. 207—208.

Razvojem društvene podele rada, mnogi procesi koji su se ranije odvijali unutar gazdinstava izdvajaju se, i poljoprivredna gazdinstva se uglavnom bave organizovanjem primarne proizvodnje. Početak (proizvodnja sredstava za proizvodnju za potrebe poljoprivrede) i kraj (promet poljoprivrednih proizvoda) proizvodnog procesa izvan su poljoprivrede i gazdinstava. Na ovaj način dolazi do centralizacije procesa proizvodnje. Sve veća primena savremenih sredstava za proizvodnju otvara proces centralizacije zemljišta kao jednog od faktora proizvodnje i kao poslednje faze u razvoju prave krupne proizvodnje u poljoprivredi, pri čemu su krupna gazdinstva povećavala svoje posede na račun srednjih i sitnih.

U procesu propadanja sitnih farmi sve veću ulogu je igrao finansijski kapital, o čemu su govorili podaci o stalno rastućem broju zaduženih farmi. Finansijski kapital je jačao svoje pozicije u poljoprivredi, preko bankarskog sistema je omogućavao sve veću primenu krupnih sredstava u proizvodnji, što je predstavljalo takođe svojevrsnu formu koncentracije i centralizacije kapitala u poljoprivredi.

Sitna robna proizvodnja u poljoprivredi u uslovima krupne kapitalističke proizvodnje stalno je izložena propadanju usled niske produktivnosti rada, usled eksploatacije od strane trgovačkog, zele-naškog kao i industrijskog kapitala. Međutim, ova proizvodnja u kapitalizmu postaje deo krupne kapitalističke proizvodnje. Kapitalizam se uklapa u svoj način proizvodnje, čisto ekonomskim putem ne dirajući u privatno vlasništvo nad zemljom. Forme su transformacije i uklapanja sitne robne proizvodnje u krupnu kapitalističku raznovrsne, i idu od propadanja seljaštva i pretvaranja u najamne radnike do raznovrsnih načina njihovog povezivanja sa prerađivačkom industrijom, trgovinom, organizovanjem u zadruge koje imaju karakter kapitalističkih organizacija i sl.

Jedan od značajnih indikatora koji je ukazivao na brz razvoj kapitalizma u poljoprivredi bio je i porast broja najamnih radnika. U poljoprivredi SAD, npr., u periodu od 1900—1910. god. broj zaposlenih lica povećao se za 16%, broj farmi 5% a broj najamnih radnika 27%.

— Revizionisti su isticali da je selo jedinstvena, homogena socio-ekonomska sredina i da među proizvođačima postoje samo ekonomske nejednakosti. Međutim, Lenjin je ukazivao i podacima potkrepljivao da se sa razvojem kapitalizma u poljoprivredi i selo diferencira, raslojava, da se seljaštvo »raspada«, što ima za posledicu formiranje klasa: krupnih kapitalista i najamnih radnika, kao i na osobenosti u pogledu formiranja klasa najamnih radnika u poljoprivredi. »Proces stvaranja klase najamnih radnika ogleda se u raspadanju seljaštva na dva sloja: 1) farmeri koji gledaju na zemljoradnju kao na industriju i 2) najamni radnici. Taj proces često nazivaju diferencijacijom seljaštva. U Rusiji se taj proces ispoljio naročito oštro. Njega su ekonomisti zapazili još za vreme feudalnog

sistema.«²¹ I dalje: »Taj proces odvija se neravnomerno. Uporedo sa stvaranjem klase najamnih radnika vidimo postojanje patrijarhalnog sistema i stvaranje novog, kapitalističkog. Klasa najamnih radnika vezana je ovako ili onako za zemlju: oblici procesa biće, prema tome, jako raznovrsni.«²¹

Otuda ne treba suviše šablonski shvatiti teorijske stavove da kapitalizam traži u pravom smislu reči slobodnog najamnog radnika, seljaka bez zemlje. To treba shvatiti kao tendenciju koja baš u poljoprivredi dobija svojevrsnu manifestaciju.²² Propadanje sitnog seljaštva ne vodi uvek do nastajanja sitnih proletera koji su lišeni svih sredstava za proizvodnju. Pored čistih najamnih radnika, u poljoprivredi obeležje najamne radne snage imaju i sitni seljaci kojima zemljišni posed, veoma često, predstavlja samo fiktivno vlasništvo jer im najčešće ne obezbeđuje ni minimalne uslove za život, zbog čega se takvi vlasnici već smatraju proleterima.

Dr. VIDEN RANĐELOVIĆ, Faculty of Agriculture Belgrad

LENIN'S STRUGGLE AGAINST REVISIONISM ON QUESTIONS OF LAWS OF DEVELOPMENT OF CAPITALISM IN AGRICULTURE

Summary

In his work in which he treated the problems of agriculture and villages, Lenin, in the time he lived, enriched the treasury of Marxism, giving answers to the most significant questions about agrarian reform and agrarian policy.

Within his work treating problems of agriculture and villages, the very important role was played by those in which he polemized with the revisionists of Marxism on the legalities of capitalism development in agriculture.

Lenin's views and opinion of some matters of agricultural theories about which he polemized with Marxism revisionists are given in this work.

— According to the revisionists in agriculture the »Law« of declined land yield is dominant and it prescribes that any additional investment of work and capital if the land doesn't give the corresponding increase of production. Establishing the fact of methodical and theoretical causelessness of the »Law« of declined land yield, Lenin proved that this law doesn't act what means that its acting doesn't come out in the conditions when there is changing in technics, technologi and method of production in agriculture.

²¹ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd. 1960. god. knj. 4. »Marksiistički pogledi na agrarno pitanje u Evropi i Rusiji«, str. 9.

²² V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura — Bgd. 1960. god. »Razvitak kapitalizma u Rusiji«, knj. 2, III glava, odeljak »Najamni rad u zemljoradnji«, str. 209.

— Because of the biological characteristics of agricultural production and some particularities, the revisionists disputed the possibility of the machines application and mechanization of agricultural production application.

The facts of machines application in Lenin's time and especially in modern conditions of agricultural development, completely denied the revisionists statement that in agriculture the application of machines or limited application of machines is possible. The discovering of the internal combustion engine and based on it the constuction of the tractor, the dragging and running machine, in agriculture created the system of machines by which the industrial revolution, began in this field.

— The matter of big and small farm, relative to the big and small production in agriculture, and the supermacy of one to the other, in the center of attention in the polemic between Marxists and revisionists. While the bourgeois economists tried to prove the supermacy of the small farm and the small production comparing it with the big ones, Lenin theoretically explained and showed the technico-technological and socio-economical advantages of the big production comparing it with the small one. All the big farms, machines, chemical fertilizers, and concentrated feed are used and they have better crop rotation. They also have some advantages in providing production means and selling agricultural products. Besides, they more rationally use means of production.

— Because of the relatively falling behind of the agriculture comparing with the economy in capitalist conditions, the Marxist revisionist defended the hypothesis that the capitalistic development of agriculture is im possible.

Meanwhile, with the development of the capitalism the agriculture was also comprised by its sphere. Lenin didn't only prove by further facts the relatively quick development of capitalism in agriculture but also explained the legalities, ways and forms by which the capitalism development is manifested. He underlined that the general legalities of the society development, which were discovered and defined by the Marxist classies, are of importance also for agriculture. He showe in which socio-economical conditions begin the development of capitalism. He analized the essential facts of the capitalism in agriculture and the forms by which comes out the fact of the concentration and centralisation law of the capital. He pointed out the position and the perspectives of the little goods production in agriculture and the conditions under which rent relation and working class in agriculture and in villages.

In the polemic with revisionists Lenin, revealed lie, knownless, science ineorsistentness and apologetic contents of thy bourgeois ideology. The march of agricultural development and the development of the society relation in it, completely affirmed the rightness of Lenin's postures concerning the questions in which he fought the revisionism in the agrarian theory defening the acquisition of the scientific socialism.

Д-р ВИДЕН РАНДЖЕЛОВИЧ, Белград

БОРЬБА ЛЕНИНА ПРОТИВ РЕВИЗИОНИЗМА НА ВОПРОСАХ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ РАЗВИТИЯ КАПИТАЛИЗМА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Резюме

Своими трудами, в которых обсуждал вопросы сельского хозяйства и села, Ленин обогатил сокровищницу марксизма, давая ответы на важнейшие вопросы аграрной теории и аграрной политики во время его жизни.

Среди его трудов, в которых Ленин обсуждает вопросы сельского хозяйства и села, весьма важное значение имеют те, в которых он вёл полемику с ревизионистами марксизма по вопросам закономерностей развития капитализма в сельском хозяйстве.

В настоящей работе переданы точка зрения и позиции Ленина по некоторым вопросам аграрной теории, по поводу которых он полемизировал с ревизионистами марксизма.

— Ревизионисты утверждали, что в сельском хозяйстве действует „Закон“ понижающейся урожайности почвы, согласно которому любое дополнительное вложение труда и капитала в почву не даёт соответствующего повышения производства. Определив методологическую и теоретическую необоснованность „Закона“ понижающейся урожайности почвы, Ленин доказал, что такой закон не действует, то есть, что его действие не проявляется в условиях изменения техники, технологии и способа производства, в сельском хозяйстве.

— Ревизионисты объявили спорным применение машин и механизации сельскохозяйственного производства, из-за биологического характера сельскохозяйственного производства и из-за некоторых „специфичных примет“ последнего. Данные насчёт применения машин в сельском хозяйстве ещё во время жизни Ленина, а особенно в современных условиях развития сельского хозяйства, полностью опровергнули утверждение ревизионистов о невозможности применения или об ограниченном применении машин в сельском хозяйстве. Изобретение двигателя внутреннего сгорания и конструирование на основании ДВС трактора, выступающего в роли машины-тяги и машины-двигателя, обеспечили строительство в сельском хозяйстве системы машин, чем началась и в этой области промышленная революция.

— Вопрос крупных и мелких хозяйств, то есть крупного и мелкого производства в сельском хозяйстве и преимущества одного в сравнении с другим — оказался в центре внимания в течение полемики, которая велась между марксистами и ревизионистами. В то время как буржуазные экономисты доказывали преимущество мелкого хозяйства в сравнении с крупным и мелкого производства в сравнении с крупным, Ленин теоретически объяснил и указал технико-технологические и общественно-экономические преимущества крупного производства в сравнении с мел-

ким. Крупные хозяйства в большей мере применяют машины, минеральные удобрения, концентрированные корма, у них лучший севооборот и тому подобное. У них преимущество при покупке средств производства и при продаже сельскохозяйственной продукции. Затем, они более рационально используют средства и труд.

— Ввиду относительного отставания сельского хозяйства в общем развитии экономики в условиях капитализма, ревизионисты марксизма отстаивали положения о невозможности капиталистического развития сельского хозяйства. Но, вместе с развитием капитализма — и сельское хозяйство всё больше входило в его орбиту. Ленин не только подкреплял фактами относительно быстрое развитие капитализма в сельском хозяйстве; он и объяснил закономерности, пути и формы через которые проявляется развитие капитализма в нём. Он подчеркнул, что общие закономерности развития общества (которые выявлены и определены классиками марксизма) касаются и сельского хозяйства. Указал в которых и в каких общественно-экономических условиях начинает развиваться капитализм. Анализировал основные характерные признаки капитализма в сельском хозяйстве и формы, через которые проявляется действие закона концентрации и централизации капитала. Ленин указывал на положение и перспективу мелкого товарного производства в сельском хозяйстве и условия при которых создаются наёмные отношения и рабочий класс в сельском хозяйстве и в селе.

В полемике с ревизионистами, Ленин разоблачал неправду, невежество, научную непринципиальность и апологетическое содержание их буржуазной идеологии. Ход развития сельского хозяйства и развитие общественных отношений в нём полностью подтвердили правильность ленинских позиций о всех вопросах по которым он вёл борьбу против ревизионизма в области аграрной теории, защищая завоевания научного социализма.

